

De Schijnwerper op het kasteel van Boelare

door Jean Pierre VAN DE PONTSELE en Marc VAN TRIMPONT

Als titel voor deze bijdrage hadden we net zo goed kunnen kiezen voor een omschrijving in de aard van "een droomwandeling rond de architectuur van het kasteel van Boelare door de eeuwen heen".

Geschiedenis in versnelde vogelvlucht¹

De heerlijkheid-baronie Boelare is waarschijnlijk wel even oud als het oude graafschap Vlaanderen zelf dat ontstaan is in het jaar 863. Overigens is een ernstig vermoeden gewettigd dat Boelare reeds in de 9de eeuw bekend stond onder de naam *Bolarium*, althans volgens de historische kaart anno 1639 van Vrelius². Op grond van de vooralsnog gekende gegevens zou Boelare dus een stuk ouder zijn dan Geraardsbergen waarvan de eerste attestatie dateert van 1034, maar als *oppidum* of versterkte stad werd gesticht in de jaren 1067-1070.

De heren van het geslacht Boelare voerden als familiewapen "d'argent à l'écusson de gueules"³. Zij behoorden tot de top van het graafschap Vlaanderen. Waar ze vandaan kwamen is vooralsnog niet bekend, maar de kans is groot dat ze rechtstreeks afstamden van de *virii illustres*, dit waren edellieden die uitgestrekte

domeinen bezaten op het moment dat Vlaanderen in de 9de eeuw zijn intrede deed in de geschiedenis, en alleszins van de 10de-eeuwse grootgrondbezitters. Reeds in 1093 werd Stefaan van Boelare *beer* (=pair) van Vlaanderen. Hij was de *primus inter pares* van een groepje van vier en als dusdanig was hij de *alter a comite*, dit is het voornaamste personage na de graaf. De overige drie pairs of beren waren de heren van Pamele, Cisoing en Eine. De heer van Boelare was ook baron, dit was toendertijd een vooraanstaand krijgsheer of een soort generaal.

Zowat drie eeuwen na de laatste heer van Boelare met

die naam, was de heerlijkheid-baronie in handen van Willem van Oranje, alias Willem de Zwijger, en dit via diens (eerste) huwelijk met Anna van Egmont of van Buren⁴. Deze man was blijkbaar iemand met visie want van hem is geweten dat hij, als een witte raaf aan het politieke firmament, voorstander was van het overlegmodel in de stijl van zoals wij het vandaag kennen. Na de Oranjes kwam Boelare in het bezit van Francesco

Francesco-Bernardino Cassina (privé-verzameling)

Bernardino Cassina, graaf van Martesana, een rijk edelman van Italiaanse origine die in Antwerpen woonde. Het geslacht Cassina bleef aan tot net vóór de Franse revolutie. De Cassinas leidden een leven vol pracht en praal en spaarden kosten noch moeite voor de instandhouding en de verfraaiing van het kasteel, de aanleg van een park, enz. De prachtige beukendreef -in 1952 vervangen door populieren- zou er later gekomen zijn, meer bepaald omstreeks 1790, op initiatief van graaf Philippe de Murat, de latere baron van Boelare, die gehuwd was met erfvrouw Marie-Françoise-Philip-

Kasteel volgens J. De Momper, 16de eeuw (Copyright: Geschied- en Heemkundige Kring *Gerardimontium*)

pine-Ghislaine Cassina.

In 1818 werd het kasteel en bijgebouwen op en met 10 ha verkocht aan Pieter-Jan Spitaels, de rentmeester van wijlen gravin de Murat. In 1983 ten slotte werd het domein eigendom van de dr. Fernand van Nieuwenhove en zijn echtgenote Erica Boedt. Met respect voor de historische authenticiteit van het kasteel maakten zij er een rusthuis van. Tevens namen zij van in den beginne initiatieven ter bevordering van het culturele leven en de z.g. “rode zaal” is een ontmoetingscentrum geworden voor hoogstaande culturele activiteiten. Het hele domein werd in 1987 een “beschermd dorpsgezicht en monument”. In datzelfde jaar werd het in erfpacht gegeven aan de *vzw De Baronie van Boelare*.

Het kasteelgebouw

Misschien (of zouden we mogen zeggen: wellicht?) is ook het oorspronkelijke kasteel net zo oud als het oude graafschap Vlaanderen. Het vermoeden is inderdaad gewettigd dat er in de 9de eeuw in Boelare een soort burcht stond die in het jaar 870 misschien zelfs medeverdedigd is geweest door Karel de Kale, gebeurtenissen die zich afspeelden tegen de achtergrond van de oorlogsvoering van Gérard de Roussillon tegen de graaf van Henegouwen. In de uit het Latijn naar het Frans vertaalde geschriften van de 14de-eeuwse kroniekschrijver G. de Guise vinden we een mogelijke aanwijzing in die richting: “*Lorsque Charles-le-Chaive vint mettre le siège devant Vienne (=Viane, au midi de Grammont) en 870, Gérard, duc de Bourgogne surnommé de Roussillon, laissa Berthe, sa femme dans la ville, et vola à la défense d’un château voisin*

d’une grande importance”. Dat het hier gaat om het kasteel van Boelare, staat hoegenaamd niet vast en is dus niets meer dan een hypothese, weliswaar voor de hand liggend maar waar toch met voorbehoud moet worden tegenaan gekeken. De voorsnog oudstgekende afbeelding van het kasteel dateert, althans volgens de overlevering, van omstreeks 1590. Het is een detail uit het doek van Joos de Momper de Jonge (1564-1635). Wanneer precies dit kasteel er kwam, blijft een open vraag. Ten tijde van Willem van Oranje, de toenmalige baron van Boelare, wiens goederen verbeurd werden verklaard⁵, werd het kasteel bezet door de Spanjaarden. Vermoedelijk omstreeks 1580-1585 werd het zwaar beschadigd, waarschijnlijk wel zo goed als vernield. Men kan zich derhalve afvragen in welke mate de door De Momper geschilderde afbeelding waarheidsgetrouw is vermits het doek bijna zeker geschilderd is na deze ravage. Maar wie zou, zonder feitelijke en tastbare bewijzen, durven te beweren dat ze niet waarheidsgetrouw zou zijn? Het feit dat het schilderij niet het kasteel als zodanig tot onderwerp had, kan alleen maar het vermoeden van waarachtigheid versterken.

De eerste stenen gebouwen werden opgetrokken in niet gekapte zandsteen, zwerfsteen zoals men die los aantrof langs Dender en beken of in de bedding ervan. De zachte bestanddelen van dit gesteente waren ingevolge erosie verdwenen terwijl de harde kern overbleef en de eigenlijke steen vormde; vandaar die uitstekende bestendigheid tegen de tand des tijds. Zo werd de kerk van Hunnegem opgetrokken in niet gekapte

zwerfsteen en ze zou dateren van ca.800. Dit soort materiaal werd eveneens aangewend voor de bouw, omstreeks de 14de eeuw, van de ommuring van de middeleeuwse stad Geraardsbergen. De voor elke Geraardsbergenaar bekende *Dierkost* is er een overblijfsel van; weliswaar werd hier reeds gekapte zandsteen verwerkt en bovendien werd een versiering aangebracht d.m.v. witstenen speklagen⁶. In een volgende bouwfase werd gezaagde, m.a.w. gladde steen gebruikt. Dit materiaal is duidelijk nog aanwezig in sommige muren van het kasteel van Boelare en is er nog goed zichtbaar, zo bijvoorbeeld, gezien van uit de dreefkant, het stuk muur in zwerfsteen dat niet overschilderd is (zie foto onder).

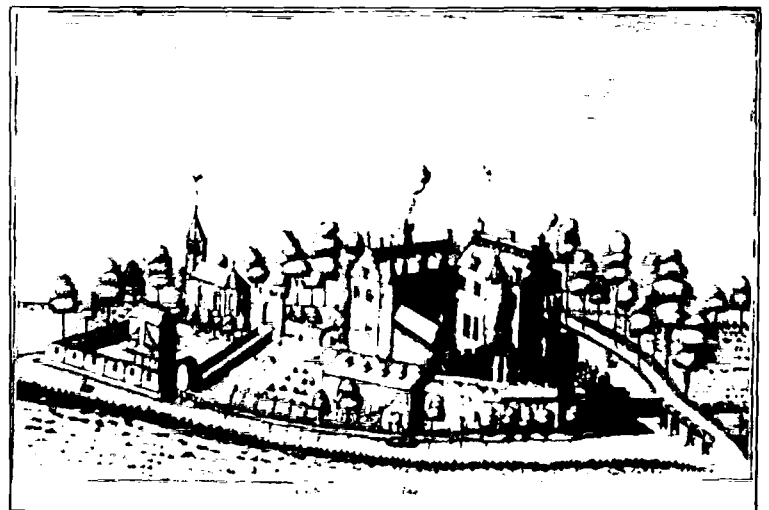

Het kasteel, zoals het door Joos de Momper is afgebeeld, is direct verbonden met de kerk. De gebouwen hebben trapgevels. Het middengebouw is vermoedelijk het koestshuis. Het eigenlijke kasteel staat rechts en heeft een vierkante toren. Vanaf de 14de eeuw, na de uitvinding van het buskruit⁷, zijn de vierkante torens vervangen door ronde. Zou het vermetel zijn dit gegeven te zien als een aanwijzing ter staving van een denkpiste volgens dewelke De Momper het kasteel heeft afgebeeld zoals het er waarschijnlijk in werkelijkheid uitzag of vermoedelijk heeft uitgezien vóór 1400, d.w.z. vóór de uitvinding van het buskruit?

In 1601/02 verkocht de zoon van Willem van Oranje de heerlijkheid-baronie Boelare aan Francisco-Bernardino Cassina⁸. Deze liet het kasteel helemaal wederopbouwen. Het werk werd uitgevoerd in de periode 1605-1609/10. Sanderus liet ons in zijn *Flandra Illustrata* anno 1641 een prent na van dit nieuwe of vernieuwde kasteel (zie illustratie hiernaast). De rechtervleugel heeft nu een ronde toren. Vooraan zien we een barokken puntgevel terwijl de binnengevels nog van het traptypen zijn. Ter zijde, barok is op dat moment in; zie bijvoorbeeld de barokken puntgevels anno 1630 van de "*Borse van Amsterdam*" in Aalst. Welnu, een gedeelte van het kasteel aan de rechterkant dateert uit die periode terwijl de drie traveeën helemaal rechts

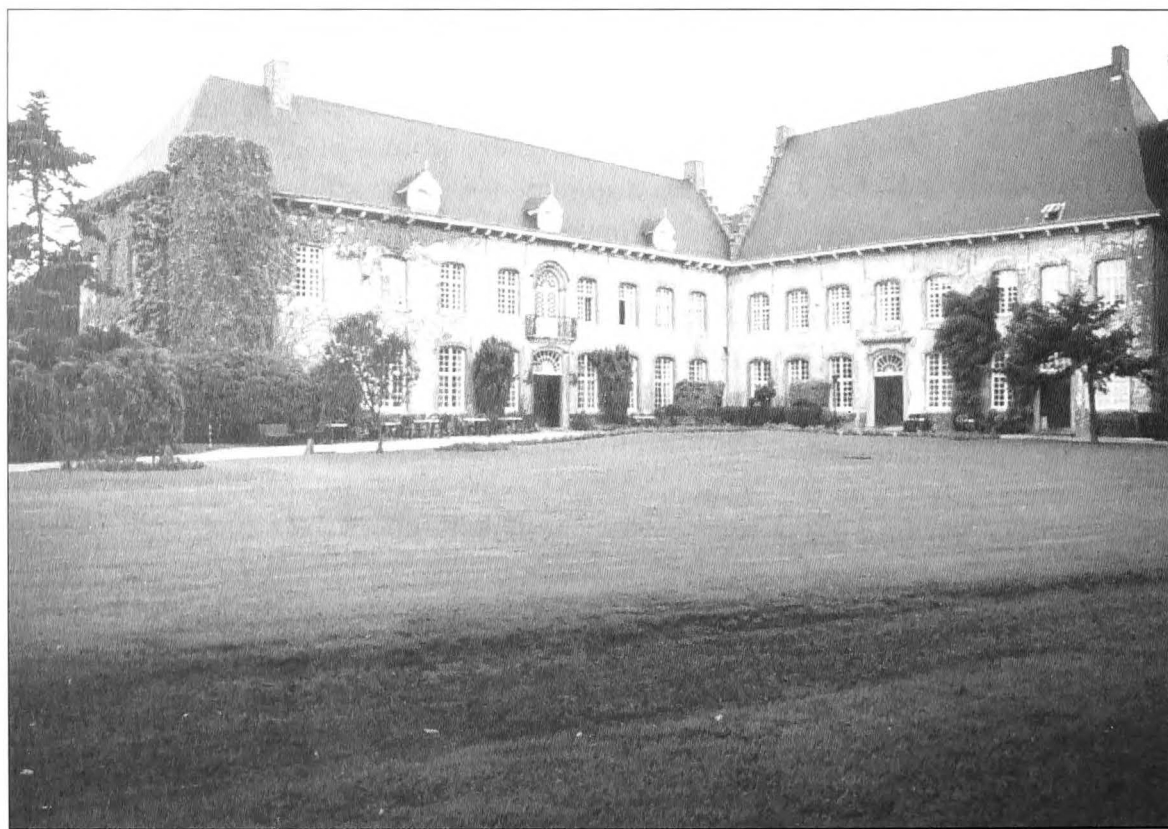
aangebouwd zijn na 1724. Ook hier rijst de vraag of Sanderus' prent echt een waarheidsgetrouwe afbeelding is van het gebouw. Sanderus heeft immers de reputatie vaak een zekere dosis welwillendheid te hebben laten meespelen bij zijn "fotografie" en dit met het doel het geheel fraaier voor te stellen dan het in werkelijkheid was; hij zou bovendien ook zeer gevoelig zijn geweest voor de manier waarop hij ten kastele werd ontvangen en, naar verluidt, drukte hij zijn evaluatie uit d.m.v. een aantal rokende schoorstenen. Welnu, aan Boelare kende hij maar liefst drie rookpluimen toe!.. Met wat verbeeldingskracht zou Sanderus' werk, via zijn prenten, een "Michelin-gids" *avant la lettre* kunnen worden genoemd...

Middenin de gevel zijn vandaag duidelijk nog de hoekstenen te zien van het vroegere gebouw en van de aanbouw. Tot 1724, dit is het jaar waarin een brand het kasteel, op zijn zachtst gezegd, zwaar beschadigde, hadden we te maken met een renaissance-gebouw met barokke puntgevels aan de zijkant en trapgevels aan de binnenkant. In de vensteropeningen stonden kruisramen, geplaatst in een witstenen omlijsting en met glas-in-lood-beglazing. In het benedengedeelte van de vensterramen (onder de horizontaal liggende wistenen latei) waren er klokramen met vier kleine opengaande vensters en met binnen- en buitenluiken. In de bovenlichten was het glas-in-lood direct in de witsteen gevestigd en daarvóór waren smeedijzeren staven geplaatst. In de winter kwam de verlichting van woonkamers en andere vertrekken uitsluitend via deze bovenlichten. Witsteen was ook het materiaal van de deuromlijsting en ook hier was het glas-in-lood van de bovenlichten direct in de witsteen geplaatst, met weer ijzeren staven ervoor. De zoldering of het plafond bestond uit eiken moerbalken met kinderbalken tussenin. De moerbalken hadden balkzolen, sobertjes afgewerkt met eenvoudige sierlijsten en gehecht d.m.v. grote smeedijzeren spijkers. Soms was de balkzool aan één uiteinde van de balk afkomstig van de andere zijde van de balk; wanneer de balk inderdaad een te afwijkende diameter vertoonde aan beide uitein-

Kasteel eind 1800

Kasteel eind 1900

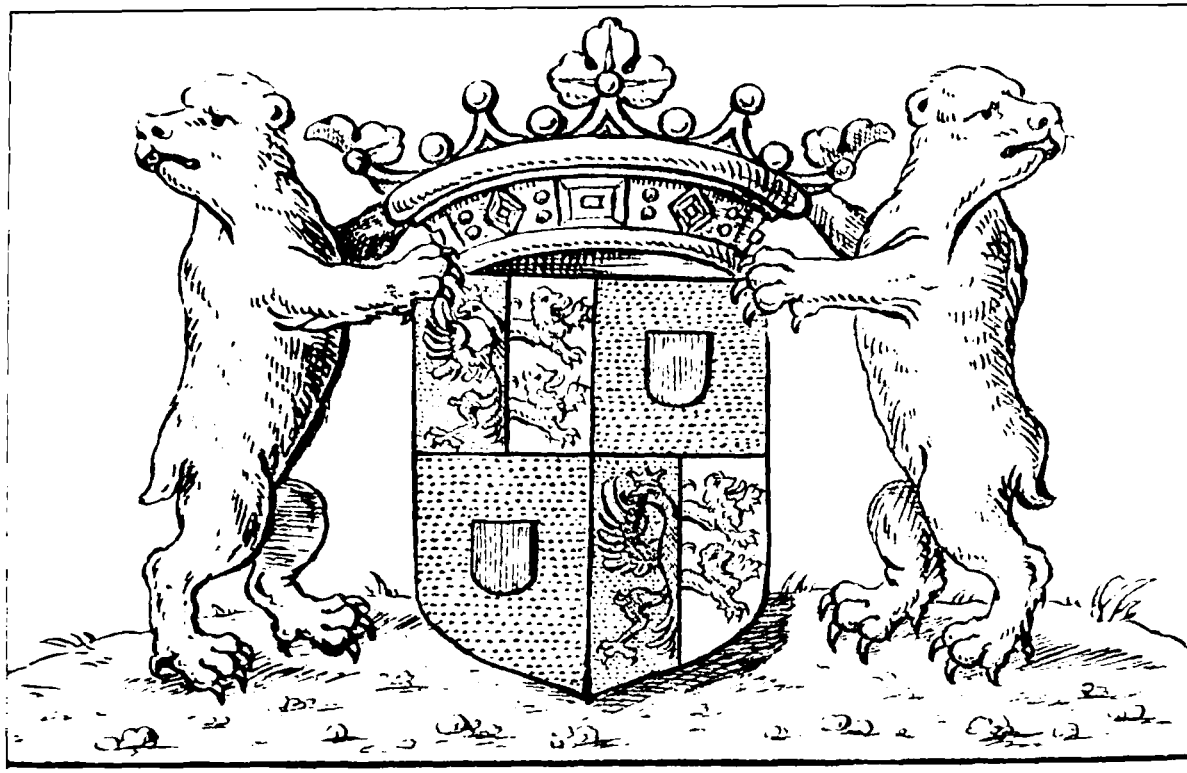
den (de voet van een boom is steeds dikker dan het lichaam van de boomstam), dan werd er langs één zijde een stuk uitgehouwen. De haarden waren ook weer in witsteen en voorzien van enkele gotische elementen aan de voetsokkel. De bevoering bestond uit blauwe hardsteen of Basècles, d.i. zwarte natuursteen. Tal van kerken zijn met laatstgenoemd materiaal bevoerd. Vloertekeningen werden uitgevoerd met witsteen. De tekeningen varieerden van vertrek tot vertrek wat uiteraard een prachtig geheel vormt: wanneer deze vertrekken openstaan, dan vloeien de vloer-

zwarte Basècles, in een tekening gelegd met witte marmer (zie inkom en salon in de rechter vleugel van het gebouw). Op andere plaatsen werd de tegelbevoering vervangen door een eiken plankenvloer. Jammer, want deze tegelvloeren liepen door over het hele gelijkvloers met telkens, per vertrek, een gevarieerde tekening. Tot slot nog vermelden dat ook de arduinen deur-omlijsting in Lodewijk XVI-stijl uit een latere periode stamt zodat het kasteel er na al deze herstellingswerken grosso modo uitzag zoals wij het vandaag kennen (zie foto's).

tekeningen immers, in mekaar. De muurwanden waren van een bepleistering voorzien die wit of rood werd geverfd; in de rijke woningen werd het onderste gedeelte van de wanden afgezet met een houten lambrizing. Na de brand werd het kasteelgebouw hersteld en, vermoedelijk bij die herstellingswerken, zijn de kruisen uit de witstenen kruisramen verwijderd; bovenaan de ramen werden korfbogen gemetseld terwijl de ramen zelf werden verlaagd ten einde gemakkelijker te kunnen zien wie zich buiten aanmeldde. Er werden nieuwe onderdorpels gelegd in blauwe hardsteen. De normaal afgeronde omljstings-hoekstenen van het bovenste lichtgedeelte van de kruisramen werden vierkant uitgeslepen om grote buitenluiken aan te kunnen brengen. Binnenin het kasteel werden de houten zolderingen voorzien van een pleisterlaag; de witstenen gotische haarden werden vervangen door marmen in Lodewijk XV-stijl, terwijl de bepleistering op wanden en plafonds een Lodewijk XVI-tintje kregen⁹. De bevoering bestond uit tegels in

Een paar noemenswaardige details

Bovenaan de portaaldeur (in Lodewijk XVI-stijl) aan de achtergevel van het kasteelgebouw bevindt zich het wapenschild van het geslacht Cassina als baron van Boelare (zie illustratie).

Het actuele poortgebouw bevat verschillende elementen die afkomstig zijn van het kasteel uit de tijd van Sanderus. De onderbouw is vermoedelijk van 1610, de bovenbouw is van recentere datum. Het wapenschild is weggekapt tijdens de Franse revolutie, maar in de sleutelsteen van de korfboog staat, in smeedijzeren okers, het jaar 1784 vermeld. Er zijn arduinen barokken elementen in verwerkt, recuperatie uit dakkapellen die werden afgebroken na de brand van 1724. Er zijn er ook nog enkele te zien in de dakkapellen die deze barokkelementen dragen; verder werden er enkele teruggevonden in de paardenstallen (als drager van arduinen eetbakken) evenals in de ingangspoort. Wat de barokken deuringang en vensterlijst betreft, deze zijn gerealiseerd met herbruikmateriaal uit de Sanderus-periode.

Wij hopen met deze bijdrage de belangstellenden van het historisch domein Boelare van nut te zijn geweest. En ter overweging de bedenking of de vraag of u ook niet onder de indruk komt van de harmonie en de uitgebalanceerde aanblik van onze middeleeuwse stadskernen?...

NOTEN

¹ Over de geschiedenis van de Baronie Boelare, zie desgewenst M. VAN TRIMPONT, *Het land en de baronie Boelare*, Geraardsbergen, 1998 (een 2de druk is verschenen in 2001). Meer bepaald in verband met de historische gegevens welke in voorliggende bijdrage zijn vermeld, zie omslag van het boek voornoemd

evenals blz. 9,13-15,18,84,87-91,94,164-169,176-179,184-187,196-198, 210, 270 e.v.

Zie desgewenst ook de reeks "Uit de portretgalerie van de baronnen van Boelare", gepubliceerd in dit tijdschrift nr.170 t.e.m.180.

² Tot voor kort assimileerden nagenoeg alle auteurs de twee oudst gekende attestaties (respectievelijk uit 877 en 897), die op het eerste gezicht Boelare in Vlaanderen laten vermoeden, inderdaad met ons Boelare. Helemaal ten onrechte evenwel, want deze attestaties hebben geen uitstaans met ons Boelare vermits ze, bij nader toezien, op Baulers of Beulez bij Nijvel blijken te slaan: "*Ballaria vulgo Baulers sive Beulez, vicus prope Nivelas*" (bron: zie vorige noot).

³ In gewoon Nederlands zou men zeggen "een rood schildje op een wit veld".

⁴ Anna van Egmont of van Buren is de dochter uit het huwelijk van Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren, met Maria van Bouchoute, vrouwe van Boelare (†1563).

⁵ De Raad van Beroerten, ook Bloedraad geheten, was een onderzoekscmissie (1567-1576) na de beeldenstorm door Alva ingesteld om advies te geven over de berechting van hen die (terecht of ten onrechte) verdacht werden betrokken te zijn geweest bij de beeldenstorm. Willem had de leiding op zich genomen van een verzetsbeweging tegen de Spaanse overheersing. Hij werd door de Raad van Beroerten schuldig verklaard aan majesteitsschennis tegenover God en tegenover de mensheid en zijn hele bezit werd verbeurd verklaard.

⁶ Speklagen zijn lagen in speksteen, een vettig week kalkgesteente.

⁷ In het Westen wordt de uitvinding van het buskruit in 1320 doorgaans toegeschreven aan Berthold Schwarz, een Duitse monnik. Volgens Petrarcha (1304-1374) werd het buskruit in Europa voor het eerst in 1331 gebruikt, om precies te zijn in Alicante. (J. TROUSSET, *Nouveau dictionnaire encyclopédique* (...), Parijs, 1870)

⁸ De verkoop van het goed werd gesloten tegen de som van 70000 gulden of 14000 goudstukken van 5 gulden. Indien we de huidige marktwaarde nemen van het gouden muntstuk van 5 gulden, d.i. 2500 frank of zowat 62 euro, dan zou die verkoopprijs vandaag ongeveer 35 miljoen frank of bijna 868000 euro hebben opgebracht. Deze "actualisering" moet echter met een korrel zout worden genomen omdat de muntwaarde toendertijd werd bepaald door factoren en maatstaven welke in onze huidige leefwereld niet gangbaar zijn en andersom.

⁹ Lodewijk XV : regeerperiode 1715-1774. - Lodewijk XVI : regeerperiode 1774-1792.